

РАЗДЕЛ V

ЭТНИЧНЫЯ МЕНТАЛІТЭТЫ Ў СЛОВЕ

В.А. Арцёмава (Мінск, Беларусь)

КАТЭГОРЫЯ ДЭЙКСІСУ Ў БЕЛАРУСКАЙ І АНГЛІЙСКАЙ МОВАХ: СЕМАНТЫКА-ПРАГМАТЫЧНЫ АСПЕКТ

У артыкуле абгрунтоўваецца семантыка-прагматычная канцэпцыя дэйксісу ў беларускай і англійскай мовах, вызначаюцца агульнае і спецыфічнае ў семантыцы, структуры і функцыянаванні дэйктычных адзінак даследаваных моў, выяўляюцца тыпалагічныя заканамернасці спосабаў яго выражэння, вызначаюцца тыпы міжмоўнай беларуска-англійскай дэйктычнай эквівалентнасці і прадстаўляюцца прычыны яе лексікаграфічны параметрызацыі.

Ключавыя словы: *дэйксіс, дэйктычная адзінка, міжмоўная эквівалентнасць.*

Сучасны этап развіцця мовазнаўства характарызуецца зваротам да вывучэння камунікатыўна-прагматычных аспектаў моўных з'яў. Неад'емным кампанентам чалавечай дзейнасці, пазнання і зносін з'яўляецца *дэйксіс* – універсальная катэгорыя моўнай сістэмы, што ажыццяўляе ўказанне на суб'ектава-прасторава-тэмпаральныя параметры камунікацыі, забяспечвае яе суаднесенасць з рэчаіснасцю і рэпрэзентуецца на словаўтваральным (прэфіксы), граматычным (катэгорыя асобы і часаватрывальныя формы дзеяслова), лексіка-фразеалагічным (асабовыя, прыналежныя, зваротныя і указальныя займеннікі, часціцы, прыслоўі, прыназоўнікі, прыметнікі, дзеясловы, назоўнікі і фразеалагізмы) узроўнях беларускай і англійскай моў.

Катэгарыяльныя прыметы дэйктычнай семантыкі – высокая ступень абагульненасці, камунікатыўна-прагматычная абумоўленасць, эгацэнтрычнасць, сітуацыйнасць і адноснасць – прадвызначаюць аднясенне моўнай адзінкі да цэнтра або блізкай перыферыі беларускага і англійскага семантычных палёў дэйксісу. Цэнтры семантычных палёў у даследаваных мовах канстытуюцца асабовымі (*я, I*), прыналежнымі (*мой, my*), зваротнымі (*сябе, oneself*) і указальнымі займеннікамі (*эта, мой, this, that, these, those*), указальнымі прыслоўямі (*тут, там, here, there*), часціцамі (*вунь, унь*), трывала-часавымі формамі дзеяслова. Тэмпаральныя і прасторавыя прыназоўнікі (*да, перад, after, before*), прыслоўі, дзеясловы перамяшчэння (*прыйсці, come*), прыметнікі (*правы, right*), фразеалагізмы (*там і тут, here and there*) і прэфіксы (*да-, дарэвалюцыйны, pre-, prerevolutionary*) канстытуюць блізкую перыферыю палёў дэйксісу ў беларускай і англійскай мовах.

Катэгорыя дэйксісу ў беларускай і англійскай мовах з’яўляецца поліцэнтрчнай структурай з трыма інварыянтнымі семантычнымі параметрамі – персанальнасцю, лакатыўнасцю і тэмпаральнасцю. Беларускія і англійскія моўныя сродкі мікрапалёў асабовага дэйксісу эксплікуюць ўказанне на ўдзельнікаў камунікацыі (адрасант: *я, I, мы, we*; адрасат: *ты, вы/you*; некамунікатыўныя асобы: *ён, яна, яны, he, she, they*). Мікрапалі прасторавага дэйксісу маніфестуюць размяшчэнне аб’ектаў з указаннем на адлегласць і без пазначэння адлегласці да месцазнаходжання аб’екта ўказання (блізка / недалёка / далёка: *зблізку, near/наводдалек; afar/далёка*), напрамак яго перамяшчэння (ад суб’екта / да суб’екта / ад–да суб’екта: *ад, from; да, to; туды–сюды, hither and thither*). Мікрапалі тэмпаральнага дэйксісу рэпрэзентуюць парадак падзей, дзеянняў, з’яў, што папярэднічаюць пункту адліку з указаннем на аддаленасць (даўно, нядаўна: *даўні, ancient; нядаўні, recent*) і без пазначэння аддаленасці (*учора, yesterday*), адначасовых (*цяпер, now*) і наступных з указаннем на блізкае (*скора, soon*) або аддаленае знаходжанне падзей (*нескора, late*) і без пазначэння на аддаленасць ад пункту адліку (*паслядзейнае, afterglow*). Вылучаныя 5 тэматычных груп і 17 падгруп маніфестуюць тэматычнае адзінства моўнай рэпрэзентацыі дэйксісу і дэманструюць комплексны характар гэтай катэгорыі ў беларускай і англійскай мовах.

Агульнымі канцэптуальнымі характарыстыкамі дэйксісу ў даследаваных мовах выступаюць яе **антрапацэнтрчнасць і прагма-камунікатыўная абумоўленасць**. *Антрапацэнтрчнасць* маніфестуецца арыентацыяй ўказання на прасторава-часавыя параметры камунікацыі адносна перцэпцыйнага суб’екта, вобразную сувязь дэйктычных беларускіх і англійскіх фразеалагізмаў з часткамі цела чалавека (*вока ў вока, eye to eye*), адлюстраваннем у семантыцы гэтых адзінак прыроджаных інстынктаў індывідаў (*лахі над пахі, run for it*), працэсаў сацыялізацыі (*павылятаць з гнязда, fly the nest ‘пакінуць родную хату’*). *Прагма-камунікатыўная абумоўленасць* дэйксісу рэпрэзентуецца прагматычным аспектам аб’ектаў ўказання, у якасці якіх выступаюць кампаненты маўленчай сітуацыі – удзельнікі, месца і час.

Нацыянальна-спецыфічныя рысы рэпрэзентацыі катэгорыі дэйксісу ў беларускай і англійскай мовах праяўляюцца ў **перцэпцыйным, аксіялагічным, сацыякультурным і лінгвакультурным** аспектах.

Перцэпцыйныя адрозненні маніфестуюцца трохчленнай структурацыяй указання на размяшчэнне аб’екта (блізка-недалёка-далёка: *побач-наводдалек-далёка*), значнасцю ўласцівасцей траекторыі яго перамяшчэння (транзітыўны дэйксіс: *тудой, сюдой*) і перавагай зрокавага ўспрымання ў беларускай мове (*куды вочы глядзяць*). Носьбіты англійскай мовы маркіруюць ўказанне на двучленную лакалізацыю аб’екта (блізка-далёка:

near-far) зрокавым (*eye to eye*) і слыхавым аналізатарамі (*within earshot*).

Аксіялагічная ідэаэтночнасць праяўляецца значнай ступенню эмагійнасці ўказання на блізкае або аддаленым размяшчэннем аб’екта і яго нечаканым набліжэннем для беларусаў (*ліха прынесла*) і нейтральнасцю гэтых дзейных параметраў у плане эмоцый для носьбітаў англійскай мовы. Англійская сацыякультурная спецыфіка рэпрэзентуецца ўказаннем на строга рэгламентаваную структурацыю асобнай сферы камунікантаў (*give a wide birth* ‘трымаць на паважнай адлегласці’), парушэннем адзінства прасторы камунікантаў пры размове па тэлефоне (*Hello, this is Clair. Who is that speaking? Is that Mike?* ‘– Алло, Клэр слухае. Хто гэта? Гэта (*той) Майк?’). Беларуская мова характарызуецца меншай ступенню рэгламентаванасці асобных сфер камунікантаў.

Лінгвакультурныя несупадзенні ў беларускай мове дэтэрмінуюцца міфалагізацыяй прасторавага дэйксісу і яго асэнсаваннем носьбітамі англійскай мовы пераважна ў святле хрысціянскай культурнай традыцыі. Пра гэта сведчаць лексемы з семантыкай беларускіх міфалагічных феноменаў *грымоты, кадук, ліха, пярун, халера* ў структуры дзейных беларускіх фразеалагізмаў (*кадук ведае дзе*), якія змяшчаюць указанне на напрамак перамяшчэння, і хрысціянскіх антыподаў Бога – *dickens, devil, deuce* – у структуры англійскіх фразеалагізмаў (*devil knows where*).

Тыпалагічныя асаблівасці даследаваных моў прадвызначаюць дамінуючы спосаб выражэння катэгорыі дэйксісу. Англійская мова як мова *non pro-drop* характарызуецца абавязковым ужываннем асабовых займеннікаў з абмежаваннем на магчымасць іх апушчэнне пры фінітнай форме дзеяслова (“*I don't know what to say,*” *Langdon said, coming up behind her* (D. Brown. *The Da Vinci Code*). ‘Не ведаю, што і сказаць’ [НКРЯ]), аблігаторная эксплікацыя катэгорыі дэтэрмінацыі прыналежнымі займеннікамі (*She came in and took her coat off right away and sort of chucked it on the bed* (J.D. Salinger. *The Catcher in the Rye*) [НКРЯ]. ‘Яна ўвайшла, адразу зняла пальто і шпурнула яго на ложак’), поўная карэляцыя асобы зваротных займеннікаў з асобай карэфэрэтнага асабовага займенніка – падвойнае маркіраванне асобы суб’екта дзеяння (*What future? he demanded of himself* (Walter M. Miller, Jr. *A Canticle For Leibowitz*). ‘Якую небяспеку? – спытаў ён сябе’ [НКРЯ]).

Беларуская мова як мова *pro-drop* характарызуецца пераважна імпліцытным характарам выражэння асабовага дэйксіса. Гэта абумоўлена развітой сістэмай спражэння, магчымасцю апушчэння асабовых займеннікаў 1-й і 2-й асоб пры дзеяслове-выказніку (*Ведаю, што і я вінаваты ў гэтым* (А. Курэйчык. *Згублены рай*) [НКРЯ]), факультатыўнай эксплікацыяй катэгорыі дэтэрмінацыі прыналежнымі займеннікамі (*Бацькаў гонар Пола Макартні назваў, а маці імя змякчыла* (У. Някляеў.

Лабух) [НКРЯ]) і факультатыўнасцю падвойнага дэйктычнага маркіравання асобы (*Я сябе ўяўвіў Нэлай, а Нэлу – мной* (У. Някляеў. Лабух) [НКРЯ]).

Флектыўны тып беларускай мовы прадвызначае сінтэтычны прэфіксальны спосаб выражэння прасторавага дэйксісу марфемамі з указаннем на набліжэнне да суб'екта (*да-, дабегчы, пад-, пад'ехаць, пры-, прыбыць, з-, сысціся*) або аддалення ад яго (*ад-, ад'ехаць, вы-, выйсці, за-, забрысці, з-, з'ехаць, па-, паехаць, параз-, паразбягацца, раз-, раз'ехацца*). Перавага параметраў корнеізалюючага тыпу ў структуры англійскай мовы абумоўлівае пераважна аналітычны спосаб выражэння прасторавага дэйксісу дзеясловамі руху ў спалучэнні з прыназоўнікамі і прыслоўямі (*go to, go from, go from to*).

Граматычныя сродкі актуалізацыі тэмпаральнага дэйксісу – часавыя формы дзеяслова даследаваных моў – ў кананічнай маўленчай сітуацыі арыентаваны адносна моманту прадудцыравання выказвання. Устаноўлена, што пераход у наратыўны рэжым інтэрпрэтацыі ў выглядзе ўскоснай мовы ў беларускай мове суправаджаецца зрушэннем цэнтра асабовага дэйксісу з заменай займеннікаў 1-й і 2-й асоб на 3-е месца ў даданым сказе складаназалежнага сказа. У англійскай мове адбываецца поўны дэйктычны зрух з абавязковым змяненнем цэнтра не толькі асабовага, але і прасторава-тэмпаральнага ўказання, калі дзеяслоў галоўнага сказа ўжываецца ў адным з прошлых часоў групы Past (Past Simple, Past Continuous, Past Perfect, Past Perfect Continuous): *Well, my father looked in his drawer and said that Arthur had taken clothes* (M. Connelly. City of Bones) [НКРЯ]. 'Дык вось, бацька зазірнуў у скрыні яго камоды і сказаў, што Артур забраў свае рэчы'.

У працесе маўленчай інтэракцыі можа адбывацца частковае або поўнае разыходжанне прагматычных дэйктычных суб'ектна-тэмпаральна-прасторавых прэсупазіцый удзельнікаў камунікацыі, што ўзнікаюць з прычыны распылівасці семантыкі дэйктычных маркераў і іх індыферэнтнасці да семантычнай дэталізацыі, што прыводзіць да ўзнікнення камунікатыўных няўдач. Колькасная перавага выпадкаў аманальнай інтэрпрэтацыі асабовых дэйктычных прэсупазіцый (55,1 %) над прасторавымі (26 %) і тэмпаральнымі (18,9 %), упершыню выяўленае ў даследаванні, сведчыць аб цэнтральнасці ўказання на удзельнікаў камунікацыі ў сістэме каардынатаў маўленчай падзеі: *А як там наш хлопчык? – Дзе там? – Выбачай...* (У. Някляеў. Лабух) [НКРЯ]. "*Mummy, do you hear that?*" "*Hear what child?*" *Fannie moved closer to her mother and said* (С. Arbogast. Hobnail) 'Магуля, ты чуеш гэта?' 'Чуеш што, мілы?'. Неразуменне, выкліканае неадназначнасцю або сэнсавай непаўнотой дэйктычнага маркера, кампенсуецца кантэкстам ці папаўняецца фонавымі ведамі суразмоўцаў.

Несупадзенне кагнітыўнага вопыту носьбітаў беларускай і англійскай

моў дэтэрмінуе колькасныя і якасныя разыходжанні беларускіх і англійскіх дэйктычных адзінак. Гэта выяўляецца ў наступных тыпах іх міжмоўнай карэляцыі: поўныя дэйктычныя эквіваленты (*тут, here*), дэйктычныя адпаведнасці (*удалечы* – абласное, *far* – агульнаўжывальная), безэквівалентныя дэйктычныя (*дакастрычніцкі*) адзінкі. Дамінуючымі тыпамі міжмоўнага беларуска-англійскага дэйктычнага паралелізму выступаюць поўныя эквіваленты (55%) і дэйктычныя аналагі (43%). Безэквівалентныя беларускія дэйктычныя адзінкі маюць найменшую ўдзельную вагу (2%). Такім чынам, упершыню ўстаноўлены тыпы міжмоўнай беларуска-англійскай дэйктычнай карэляцыі, вызначана іх месца ў святле тэорыі міжмоўнай эквівалентнасці, што з’яўляецца перадумовай выяўлення характару сувязі паміж тыпам мовы і спецыфікай яго дэйктычнай сістэмы.

Для устаноўленых 17 беларускіх і англійскіх падгруп з семантыкай ўказання на суб’ектаў камунікацыі ўласцівы розныя тыпы карэлятыўнасці, што знаходзяць колькаснае выражэнне ў індэксе міжмоўнай дэйктычнай эквівалентнасці, індэксе нацыянальнай дэйктычнай спецыфікі і індэксе безэквівалентнасці. Максімальныя паказчыкі індэкса міжмоўнай эквівалентнасці, зафіксаваныя ў семантычных падгрупах: папярэднічанне з указаннем на аддаленасць і без ўказання на аддаленасць адносна пункту адліку. Максімальныя паказчыкі індэкса нацыянальнай спецыфікі ўласцівыя ўказанню на хуткую ці няхуткую паслядоўнасць падзей адносна пункту адліку. Нізкія паказчыкі індэкса безэквівалентнасці, устаноўленыя ў 17 семантычных падгрупах, сведчаць пра аднанакіраванасць шляхоў моўнай аб’ектывацыі ўказання на ўдзельнікаў, месца і час маўленчай падзеі ў даследаваных мовах.

Мы ўстанавілі абагульнены індэкс беларуска-англійскай міжмоўнай дэйктычнай эквівалентнасці (0,55) і абагульнены індэкс беларускай нацыянальнай спецыфікі дэйктычнай семантыкі (0,45), якія дэманструюць сіметрычныя суадносіны ўніверсальнасці і этнаспецыфічнасці ў рэпрэзентацыі катэгорыі дэйксісу ў беларускай мове ў супастаўленні з англійскай.

Праведзеная тэматычная дыферэнцыяцыя і параметрызацыя беларускіх і англійскіх дэйктычных адзінак дазволіла класіфікаваць “Беларуска-англійскі ідэаграфічны слоўнік катэгорыі дэйксісу”, кампаратывны аналіз 17 падтаксонаў якога сведчыць пра ўніверсальнасць лакатыўных (указанне на блізкае / аддаленае размяшчэнне аб’екта: 102 беларускіх і 137 англійскіх адзінак), кінетычных (указанне на напрамак перамяшчэння ад / да суб’екта: 359 беларускіх і 145 англійскіх адзінак) і таксісных (указанне на папярэднічанне / паслядоўнасць падзей: 204 беларускіх і 181 англійскіх адзінак) дэйктычных апазіцый ў даследаваных мовах. Мікраструктура слоўніка – гэта лексікаграфічны артыкул, у якім прадстаўлена поўнае

апісанне беларускай дэйктычнай адзінкі ў семантычным, структурна-граматычным і функцыянальна-прагматычным аспектах на беларускай мове з ілюстрацыйнымі кантэкстамі. Артыкул выглядае наступным чынам:

ВЫ. Займеннік.

Ужываецца пры звароце да некалькіх асоб, а таксама як форма ветлівага звароту да адной асобы.

=you

– *Даўно ж вы прыехалі ў Цельшына?* – *запытаў Лабановіча Кірыл* (Я. Колас. У палескай глушы) [НКРЯ];

I'm glad you've come, Scarlett (M. Mitchell. Gone with the Wind) [НКРЯ] ‘Я рады, што вы прыехалі, Скарлет’.

Вынікі праведзенага даследавання могуць быць выкарыстаны пры распрацоўцы тэорыі лінгвістычнай тыпалогіі і прагмалінгвістыкі, у лексікаграфічнай практыцы пры складанні перакладных беларуска-англійскіх і англа-беларускіх слоўнікаў, у выкладанні англійскай мовы і беларускай мовы як замежнай у ВНУ, каледжах, ліцэях, школах.

Умоўныя скарачэнні

НКРЯ – Национальный корпус русского языка. URL: [http:// www.ruskorpora.ru](http://www.ruskorpora.ru). (дата звароту: 20.04.2018).

Ю.В. Бекреева (Минск, Беларусь)

ОТРАЖЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО СТЕРЕОТИПА ПРЕДСТАВИТЕЛЯ ПРОФЕССИИ В СЕМАНТИКЕ ПРОИЗВОДНОГО ГЛАГОЛА

Статья посвящена проблеме отражения стереотипных представлений в языковом знаке. Предметом анализа являются семантические признаки, отражающие знания об исполнителе действия в структуре значения английских глаголов, образованных по конверсии от номинаций *представитель профессии*. Исследование словообразовательной связи, смысловой структуры и функциональных особенностей производного глагола позволяет реконструировать фрагменты национального стереотипа представителя профессии в англоязычной культуре.

Ключевые слова: *лексическое значение, производный глагол, конверсия, субъект, прототип, стереотип, системно-функциональный анализ.*

Лексическое значение рассматривается как хранитель человеческого опыта, представлений, культурных норм и стереотипов. Опираясь на данное